

Bohemismy v mluveném projevu ruskojazyčných obyvatel západních Čech (analýza audionahrávky)

ANASTASIJA ŠESTAKOVA

Západočeská univerzita v Plzni

<https://doi.org/10.24132/ZCU.PROFILINGUA.2021.107-128>

Úvod do problematiky

Analýza bohemismů v ústním projevu ruskojazyčných obyvatel západních Čech, v jejímž průběhu se pokusíme zaznamenat bohemismy, naznačit cesty jejich klasifikace a vysvětlit možné příčiny jejich výskytu, je součástí většího výzkumu, který se provádí v rámci mého doktorandského studia a jehož cílem je určení souvislostí míry integrace rusky mluvících migrantů s výskytem jazykových prvků českého původu v jejich ústních projevech.

V tomto příspěvku je představen příklad analýzy jedné zajímavé audionahrávky ústního projevu dvou rusky mluvících respondentek, které bydlí na území ČR již delší dobu. Zaměříme se na to, jaké bohemismy nahrávka obsahuje, pokusíme se roztrždit objevené jazykové prvky a také poukážeme na problémy spojené s podobným výzkumem.

V současné době patří rusky mluvící komunita k nejpočetnějším a zároveň nejzajímavějším migrantským skupinám východoslovanského původu v České republice, a to jak ze sociálního, tak i z jazykového hlediska. Jedná se o velmi různorodou

diasporu, která je zastoupena představiteli různých sociálních vrstev s různou mírou integrace do českého prostředí a s různou úrovní češtiny a své mateřštiny. Přitom jejich mateřská ruština má odlišný stupeň smíšenosti s jazykem majority společenstva, tj. češtinou, což se projevuje mimo jiné v přítomnosti lexikálních bohemismů, lexikálních chybách, odchylkách českého původu – v projevech ústních i písemných, spontánních i připravených. Často míra smíšenosti češtiny a mateřštiny v jednotlivých projevech ruský mluvících migrantů může vést až k myšlence o existenci tzv. česko-ruského smíšeného jazyka.

Mateřština ruský mluvících migrantů se obecně stává čas od času předmětem zkoumání slavistů, domnívám se ale, že doposud nebyla tak detailně popsána jako například jazyk ruských migrantů v Německu, USA, Finsku a jiných státech s ruský mluvícími menšinami, který je tradičně analyzován celou řadou především ruských lingvistů (Земская 2005, Голубева-Монаткина 1993). Rovněž nebyly dosud popsány jednotlivé roviny jazyka ruský mluvících cizinců žijících v České republice a funkční zvláštnosti použití ruštiny v českém prostředí. Nejsou také komplexně představeny ani sociolingvistické aspekty písemné nebo ústní realizace tohoto smíšeného, pohraničního útvaru. Důraz při zkoumání interference mezi ruštinou a češtinou je kladen především na zjištění toho, jak mateřština ovlivňuje osvojování si češtiny (např. grant *Nabývání druhého jazyka u rodilých mluvčích ruštiny v českém prostředí ve srovnání s německým*, 2012–2014), jaké stopy v češtině zanechává, a na otázky spojené s bilingvní výchovou dětí.

Co se týče výzkumu rusismů v češtině, různé lingvistické aspekty tohoto tématu byly zpracovány docela podrobně, a to jak z hlediska vlivu ruštiny na češtinu (Dokulil 1955; Zatovkaňuk 1982–1983; Křížková 1953; Лилич 1982 aj.), tak z hlediska vzájemného působení jazyků a jazykových jevů, včetně případů homonymie a paronymie (Konstantinová / Široková / Zatovkaňuk (red.) 1974; Vlček 1966; Budovičová 1983 aj.). Otázky vlivu češtiny na jiné slovanské jazyky zkoumali např. Bohuslav Havránek (Havránek 1963) a Jiří Marvan (Marvan 2004).

Jiná strana mince, a sice vliv jazyka majority na mateřštinu v česko-ruském kontextu, je prozkoumána méně. O interlanguage rusky mluvících migrantů mluví např. Natálie Rajnochová v článku „Фразеологический *interlanguage* русскоговорящих в Чехии“ (Rajnochova 2007). Procesy internacionalizace v ruském a českém jazyce (Мартинкова / Кудрявцева 2015, 2016) a procesy internacionalizace v podmínkách česko-ruského bilingvizmu (Тимофеева / Кудрявцева 2015) se zabývá Anastasiia Martínková (rozená Timofeeva) ve spolupráci s Annou Golubevou a Jekatěrinou Kudrjavcevou. Najdeme u ní také práci věnovanou českým výpůjčkám v online projevech v ruštině (Голубева / Тимофеева 2014). Badatelka analyzuje prvky českého původu z lexikálního, morfologického a syntaktického hlediska v komunikaci na internetu rusky mluvících migrantů a pokouší se o tematické uspořádání lingvistického materiálu.

Vzhledem k uvedeným publikacím lze konstatovat, že mateřština rusky mluvících cizinců v ČR opravdu nebyla důsledně analyzována. Zdá se, že právě nepřipravený ústní projev, jehož výzkum se v posledních desetiletích bezpochyby stává stále více aktuální, poskytne velké množství příkladů použití bohemismů, jelikož respondenti nemají čas na rozmyšlení a automaticky používají prvky českého původu pro jednoduchost a rychlost komunikace.

Metody výzkumu

Zkoumání jazykových prostředků ovlivněných češtinou v řeči rusky mluvících migrantů vyžaduje operování možnostmi, které nabízí kvalitativní výzkum. Tato metoda dovoluje zachytit především jazykový obraz vybrané skupiny respondentů. Při výzkumu však nejsou vylučovány ani postupy kvantitativního výzkumu, hlavně při počítání výskytů jednotlivých lexémů a respondentů s příslušnými extralingvistickými charakteristikami.

Na začátku rozhovorů je nejprve vybráno jeho téma, stanovena hypotéza a několik základních otázek, které určují nejdůležitější okruhy výzkumu. Struktura rozhovorů nebývá pevná

a „*modifikuje se nebo doplňuje se v průběhu výzkumu, během sběru a analýzy dat*“ (Hendl 2012, 48), což nám umožňuje zvolený kvalitativní výzkum. Pokud mluvíme o výběru konkrétního přístupu, lze říct, že se výzkum opírá o různé techniky. Blok otázek a návod se připravují dopředu. V průběhu komunikace s respondenty se snažíme o nestandardizovaný neformální rozhovor s narativními prvky tematicky směřující k těm okruhům, které pravděpodobně obsahují větší množství bohemismů.

Data se získávají prostřednictvím sociolingvistických rozhovorů (interview) s respondenty, prováděných osobně a zaznamenaných na zvukové nosiče. Všem respondentům je zaručena anonymita. Cílem takových interview je „*elicitovat přirozenou konverzační řeč*“ (Milroyová / Gordon 2012, 70), respondenti si totiž nebudou vědomi toho, že se zkoumá jejich užívání jazyka.

Výběr respondentů

Respondenti se vybírali mezi cizinci bydlícími v Plzni a Plzeňském kraji, jejichž mateřským jazykem je ruština. K této skupině patří nejenom občané třetích zemí s prvním jazykem ruštinou, ale také občané jiných států, včetně států EU, kteří považují ruský jazyk za svoji mateřštinu. Výběr respondentů, jenž lze označit jako „*prostý náhodný výběr*“ (Disman 1993, 104), je prováděn metodou sněhové koule na základě osobních kontaktů, jak blízkých, tak naprosto náhodných.

V průběhu sběru dat byla upřesněna kritéria výběru zkoumaných respondentů, hlavně z hlediska délky jejich pobytu na území České republiky. Nejnižší hranice tohoto ukazatele byla stanovena na jeden rok. Ze socializačního hlediska je tato doba příznačná, neboť po uplynutí roku je jasné, jestli cizinec (rusky mluvící a patřící ke kategorii cizinců, kteří potřebují vyřizovat povolení k pobytu na území ČR) zůstane v ČR a bude se snažit o socializaci do společnosti. Zdá se, že po uplynutí jednoho roku je míra ovládnutí českého jazyka, totiž L2 (language 1), taková,

že je český jazyk schopen ovlivňovat mateřštinu rusky mluvících cizinců, a to především z důvodu příbuznosti těchto dvou jazyků (příčemž i v případě slabých kontaktů s místním obyvatelstvem). Další mnohem důležitější podmínkou je kvalita ovládnutí své vlastní mateřštiny konkrétním cizincem, totiž L1 (language 2). Zde musíme oddělit pojem *mateřský jazyk* obecně chápaný jako jazyk, který si člověk osvojil jako první a se kterým se jedinec sám identifikuje, a pojem *heritage language*, totiž zděděný jazyk, kterým mluví většinou druhá generace migrantů, tj. jazyk, který si jedinec osvojuje v domácím minoritním prostředí. Vzhledem k výše uvedenému se při výběru respondentů řídíme pravidlem: zajímají nás především ti cizinci, kteří si osvojili ruský jazyk v ruském, resp. v bilingvním prostředí (v posledním případě je jeden z jazyků samozřejmě ruština).

Bohemismy

Pojem *bohemismus* definujeme jako jazykový prostředek prokazatelně českého původu. O jejich klasifikaci se snaží A. Martínková, která však uvádí ve svých pracích především tematickou klasifikaci dle jednotlivých sfér života migrantů, kde se tyto prvky mohou objevit. Předběžně lze vyčlenit následující kritéria klasifikace:

- dle jazykové roviny (fonetické, gramatické, lexikální, syntaktické),
- dle jednotlivých tematických rovin (z běžného života, z profesního života, z oficiálního prostředí...),
- dle míry přizpůsobení ruskému jazyku (slova-inkrustace / slova českého původu s gramatickými příznaky ruského jazyka).

Bohemismy v řeči rusky mluvících respondentů jsou také těsně spjaté s procesem atrice jejich mateřského jazyka. Atrici rozumíme „*nepatologické oslabení jazyka dříve získaného jednotlivcem*“ (Köpke & Schmid, 2004, 5). Analýza tematické

příslušnosti bohemismů, zvláštností jejich gramatické struktury, způsobů začlenění do ruské řeči pomohou pochopit cesty proměn ruského jazyka rodilých mluvčích v českém prostředí.

Charakteristika respondentek

- Respondentky pochází z Kyjevské oblasti (středoseverní část Ukrajiny), jedná se o matku a dceru ve věku 50 a 33 let. Obě mají středoškolské odborné vzdělání (původ, věk, vzdělání),
- obě bydlí v ČR přes 20 let (délka pobytu v ČR),
- obě mají české občanství, navštěvují Ukrajinu přibližně jednou za rok (druh pobytu),
- matka v době pořizování zvukového záznamu již pět let bydlela v jedné domácnosti s Čechem, nepracuje. Dcera pronajímá pokoje v bytě rusky a ukrajinsky mluvícím cizincům, ale denně pracuje na české poliklinice (vazby s českým prostředím a s ruskou komunitou),
- obě dbají na zachování ruské kultury a ruského jazyka v českém prostředí: doma učí děti azbuku, snaží se mluvit výhradně rusky, aktivně komunikují s představiteli ruské diaspory v Plzni (postoj k mateřskému jazyku a kultuře).

Obecná charakteristika rozhovoru

- Rozhovor probíhal s oběma respondentkami najednou (elitace běžně mluvené řeči), s čímž byly spojeny určité komplikace (ženy často skákaly do řeči, mluvily mezi sebou aj.),
- délka rozhovoru je 39 minut a 4 sekundy,
- frekvence bohemismů se zvyšovala směrem od začátku ke konci rozhovoru,
- ústní projev starší ženy (byla ženou v domácnosti, ale jejím manželem byl Čech) obsahoval více jazykových prvků českého původu než jazykový projev její dcery.

Ukázka rozboru audionahrávky se dvěma respondentkami

Snad nejzajímavější a nejnázornější klasifikací je ta tematická. Velké množství bohemismů je spojeno s oficiálním, formálním prostředím, ve kterém se pohybují rusky mluvící cizinci. V uvedeném rozhovoru můžeme vyčlenit takové oblasti jako *vzdělání* a *pobytové záležitosti*, ve kterých je zastoupen větší počet zkoumaných jazykových prvků. Často se zde objevují reálie, které v rodném prostředí respondentek neexistují nebo nejsou úplně totožné s podobnými reáliemi v České republice (např. *družina – продлёнка*). K dalším důvodům, proč cizinci ve svojí mateřštině používají česká slova především ve sféře vzdělání a ve sféře veřejné a správní, je to, že se jim česká slova jeví jako přesnější (možná kvůli tomu, že se jejich společníci při komunikaci také pohybují v českém prostředí).

Bohemismy spojené se vzděláním

Oblast vzniku bohemismů tematicky spojených se vzděláním tvoří různé reálie, které nejsou totožné v ruském a českém prostředí, nebo jevy českého vzdělání zcela chybějící v ruském systému školství (např. *kredity*). Dalším podnětem pro použití slov českého původu v ruských projevech jsou nesprávné a doslovné překlady českých výrazů do ruštiny (*средняя медицинская школа*) nebo problémy s hledáním vhodného ekvivalentu mezi podobnými výrazy (*колейя* místo *студенческое общежитие*).

Na začátku rozhovoru, kdy se respondentky snažily mluvit spisovnou ruštinou, se mezi několika málo bohemismy objevilo slovo *колейя* (čes. *kolej*):

- *А в этом городке мы жили в... мм... как это? Кóлейя, там где студенты живут.*

- *Общежитие.*
- *В общежитии, в студенческом общежитии <...>*

Lexém se v tomto úseku promluvy respondentky jeví jako výpůjčka z cizího jazyka, je to vsuvka, kterou okomentovala přímo v průběhu své promluvy. Respondentka nemůže najít vhodné slovo, o čemž svědčí dvě hezitační pauzy před tímto bohemismem, a potom již rusky vysvětluje ostatním účastníkům komunikace, o co se jedná. Je zajímavé, že respondentka přizpůsobuje slovo gramatickým pravidlům ruského jazyka, dodává koncovku měkkého typu *-я (колей-я)* a přitom nechává ženský rod podstatného jména.

Možným vysvětlením použití uvedeného bohemismu v ústním projevu respondentky je snaha o úsporu úsilí o výslovnost. České jednoslovné pojmenování tohoto typu ubytovacího zařízení (kolej) se jeví respondentce jako pohodlnější a přesnější, než mu odpovídající ruský dvouslovný výraz *студенческое общежитие*, v němž přídavné jméno konkretizuje jméno podstatné, které se v jiném kontextu také překládá jako *убытовна*.

Značná část bohemismů vzniká jako důsledek doslovného překladu (kalkování), kdy se překládá každé slovo výrazu, přičemž v mateřštině může existovat jeho přesnější ekvivalent: „*Да, потом мы переехали в Пльзень, я здесь потом пошла в школу, потом я еще в гимназии в церковной училась, у вас на площади.*“

Samozřejmě slovní spojení *церковная гимназия* bude srozumitelné každému rodilému mluvčímu ruštiny, ale jako názvy vzdělávacích zařízení tohoto typu se v ruském jazyce ustálila spojení s užší sémantikou, např. *православная гимназия, католическая школа*. Objevení tohoto zčásti latentního bohemismu v řeči respondentky je výsledkem kalkování.

Stejný jev pozorujeme také v dalších úryvcích, v nichž respondentka překládá názvy typů vzdělávacích zařízení – *средни*

zdravotnická škola jako средняя медицинская школа (místo toho, aby použila slovní spojení медицинский колледж nebo медицинское училище) a vysoká škola jako высокая школа (místo высшее учебное заведение, вуз):

- *<...> так я в девятый класс потом вернулась опять в обыкновенную школу, вот, ну, а потом поступила на медсестру на среднюю <...> средняя медицинская школа. на медсестру.*
- *А это будет специальное образование, специальный какой-то год обучения?*
- *Мм, высокая школа будет, только не на три, а на один. Для медсестры.*

Přenesení (skoro přesné) českých slov nebo slovních spojení z češtiny do ruštiny pozorujeme v případech pojmenování specifických jevů, které nejsou typické pro život v Rusku (nebo zcela v něm chybí), a v případech pojmenování předmětů a jevů, jejichž analogy v Rusku existují, ale ruské slovo úplně nevyjadřuje konativní specifiku české varianty. Např. absence a neznalost pojmu *kredit* (jako jednotky náročnosti předmětů vysokoškolského studia) z ruského prostředí nutí rodilou mluvčí použít toto slovo, které je jí známo z českého prostředí: „Ну, вот три года надо было или отработать или отучиться, и потом еще надо за шесть лет ходить на семинары на всякие, кредиты надо собирать...“

Mohou se přejímat také jednotky, které mají přesné ruské ekvivalenty, ale z různých důvodů (pohodlí, vysoká frekvence použití českého slova, nízká frekvence použití ruského analogu v českém jazykovém prostředí aj.) se nahrazují v řeči rusky mluvících českými výrazy: „Они ж когда вступили в Европскую унию, Лиза ж как раз попала в этот рочник... ты еще вышла все равно ассистентом вышла или медсестрой?“

Uvedené výrazy demonstrují gramatické začlenění bohemismů do řeči respondentky, jež většinou nebývá úplné. Porovnejme ruské slovní spojení *вступить в Европейский союз* a jeho český ekvivalent *vstoupit do Evropské unie*. V prvním případě mezi členy spojení existuje skladební vztah řízenosti: sloveso *вступить* určuje gramatický tvar za ním jdoucího vlastního podstatného jména *в Европейский союз* (4. p. j. č.). Stejný vztah řízenosti v českém výrazu je vyjádřen spojením slovesa s podstatným jménem ve tvaru 2. p. j. č. *do Evropské unie*. Respondentka do svého ústního projevu začleňuje české vlastní podstatné jméno se zachováním ruské struktury vztahu řízenosti ve spojení *sloveso + tvar podstatného jména*. Zvláštním rysem je také to, že respondentka používá toto přídavné jméno tvrdého typu ve tvaru 4. p. j. č. ž. rodu (s českou koncovkou *-ou*) s poruštěným českým podstatným jménem měkkého typu ve tvaru 4. p. j. č. ž. rodu (s ruskou koncovkou *-ю*).

Výraz následující dále („*попала в этот рочник*“) demonstruje docela velkou míru rozpadu gramatické struktury ruského spojení se vztahem řízenosti a zároveň je příkladem použití českého podstatného jména *ročník* ve významu „*rok, čas, doba*“. Uvedenou ruskou frázi v kontextu rozhovoru lze interpretovat takto: „*Líza se dostala do prvního ročníku tehdy, kdy Česká republika vstoupila do Evropské unie.*“ Tady se zřejmě aktivizoval jeden z významů českého podstatného jména, který (i když se objevuje v řeči respondentky docela nevědomě) se zdá, že napomáhá přesnějšimu a kratšímu vyjádření této myšlenky.

Další příklad je zvláště pozoruhodný: „*Училище, это была бы ошетриователка. Как ошетриователка переводится?*“ Je to možná jediný (v analyzovaném záznamu) zjevný důkaz toho, jak si rodilý mluvčí uvědomuje použití cizího prvku ve své mateřštině. Dá se předpokládat, že respondentka nezná ruský analog názvu středoškolského oboru, přičemž nejenom z toho důvodu, že před nástupem na střední zdravotní školu již několik let žila v České republice a osvojila si češtinu jako druhý jazyk aspoň v rámci školního programu základní školy, ale také z důvodu obtížnosti překladu samotného názvu oboru do ruštiny. Přímý překlad

podstatného jména *ošetřovatel* jako *санитар, фельдшер* neodpovídá ruskému názvu oboru. V ruském prostředí je známý obor *Сестринское дело* (hovorově *медсестра*), který je svou náplní českému oboru *Ošetřovatel* nejbližší. Všimněme si, že základem názvů ruských středoškolských oborů je oblast práce, zatímco u českých názvů oborů je to název povolání. Obtíže při překladu jsou způsobeny také jiným rodem podstatného jména. Navíc v českém prostředí existuje obor *Praktická sestra*, jehož náplň je také podobná náplni ruského oboru *Сестринское дело*, což jenom komplikuje překladatelskou praxi. Zdá se, že výše uvedené poznámky k překladu spolu s neznalostí ruského ekvivalentu názvu oboru ovlivňují výběr respondentky ve prospěch použití českého slova.

Bohemismy mezi toponymy

Velmi nehomogenní skupinu bohemismů tvoří skupina toponym. Obecně lze říct, že při jejich překladu do ruštiny neexistuje jednotný postup. Některé jednotky se totiž překládají dle fonetických pravidel a v podstatě představují transkripci českých slov zapsanou cyrilicí, a zároveň se v určitých písemných textech (např. publicistických nebo v překladech soudních překladatelů) objevují jejich poruštěné podoby. Porovnejme například varianty *Ческе-Будеёвице* a *Чешские Будейовице*, *Спалене-Поржичи* a *Спалёные Поржичи*, *Карлови-Вари* a *Карловы Вары*. Způsob uvedený ve dvojici jako první lze hodnotit jako fonetický, totiž maximálně přiblížený české výslovnosti. Druhé komponenty dvojice jsou poruštěné varianty, dokládající domestikální onymickou transformaci, jak ji nazývá Stanislava Špačková ve své publikaci „Rusko-česká ekvivalence propriálního lexika: vlastní jména v překladu“ (2017), ve které se podrobně zabývá problémem překladu českých vlastních jmen do ruštiny a s ním spojených transformací. Jedním z principů domestikální onymické transformace je „*princip přizpůsobení vlastního jména gramatickému a morfologickému systému přijímacího jazyka*“ (Špačková 2017: 35), který je dobře představen v námi uvedených variantách

názvů českých měst. Princip se odráží nejenom v písemné, ale také v ústní podobě ruštiny, a lze předpokládat, že čím méně se realizuje konkrétním mluvčím v jeho řeči, tím je vyšší šance výskytu bohemismů mezi užitými toponymy.

Rozkolísanost principů psaní a očividně i výslovnosti v připravených a nepřipravených ústních projevech rusky mluvících respondentů přímo souvisí s mírou jejich informovanosti o každém konkrétním toponymu. Historicky významná a obecně známá města jako *Karlovy Vary* a *České Budějovice* se většinou budou objevovat v poruštěné podobě, která se obvykle již ustálila ve spisovné ruštině. Naprosto odlišná situace je s toponymy malých českých měst, obcí, okresů, obvodů a dalších administrativních jednotek, které jsou známy jen omezenému počtu rusky mluvících cizinců v České republice. Patří sem například pro rodilé mluvčí ruského jazyka zpravidla nelibozvučný název pražské městské části *Řeporyje*. Na různých ruských webových stránkách tematicky spojených s Českou republikou najdeme dvě varianty písemné podoby tohoto toponyma: *Ржепорыіе* a *Жепарье*. V prvním případě se jedná o fonetický přepis českého názvu cyrilicí, druhý je překlad, který se těžko spojuje s původním názvem, jelikož se celkem liší od původního českého toponyma. Není také jasno, jakým způsobem vznikl, a dá se předpokládat, že není kodifikován. Uvedený příklad názorně demonstruje rozkolísanost principů přenesení názvů českých toponym do ruštiny.

Může se také stát, že jeden tvar toponyma byl kodifikován a je jediný spisovný, ale v ústních a písemných projevech rusky mluvících obyvatel ČR vznikl jiný úzus, mnohem frekventovanější než existující kodifikovaná norma. Ve zkoumaném rozhovoru dvou respondentek nacházíme několik toponym s výslovností maximálně přiblížené jejich jazykovým podobám v češtině. Jedná se především o název města, kde bydlí: *Plzeň*. Početné ruské slovníky uvádí ruskou variantu toponyma ve tvaru mužského rodu: *Пльзень* (2. p. j. č. *Пльзеня*). Avšak tato podoba toponyma (obecně docela frekventovaného v ruských psaných a mluvených projevech alespoň z toho důvodu, že Plzeň je čtvrtým největším městem v České republice) vyvolává diskuzi ohledně správnosti

použití. V ruskojazyčném (a také mimo jiné v ukrajinojazyčném) prostředí se vytvořil úzus odlišný od jazykové kodifikace a toto toponymum je zastoupeno několika variantami: *Плзень, Пилзень, Пылзень*. Metoda pozorování zároveň odhalí minimálně dvě další možnosti. Malá část rodilých mluvčích, kteří nejsou aktivně socializováni do českého prostředí, bude používat výše označenou kodifikovanou variantu ve tvaru mužského rodu *Пльзень*, o níž se mohli dozvědět z internetu nebo jiného zdroje před příjezdem do ČR. Ostatní rodilí mluvčí použijí jakousi „svoji“ zkomolenou variantu toponyma (např. s dodatečnou vokalizací, jež je typická pro ruštinu ve spojeních *-оро-, -оло-, -ере-, -еле-*: *Плезень*).

Rusky mluvící obyvatelstvo Plzně a Plzeňského kraje však docela jistě použije toto toponymum ve tvaru podstatného jména ženského rodu, čímž maximálně zachová jeho českou podobu – fonetickou a gramatickou. Nejenom samotné pozorování, ale také analýza nahrané ruské řeči rodilých mluvčích bydlících v Plzni a Plzeňském kraji a naše překladatelská praxe dovoluje podobu *Плзень* (ve tvaru ženského rodu a s tvrdým *л*) označit jako jednu z nejfrekventovanějších v uvedeném prostředí, což potvrzuje i projev respondentek, v němž důsledně používají toponymum ve stejném tvaru: „*Да, потом мы переехали в Плзень*“; „*Ну, а потом мы переехали в Плзень*“; „*а в небольшой городок мы приехали, не в Плзень*“ aj.

Existence názvu města v podobě *Плзень*, totiž ve tvaru ženského rodu s měkkým konsonantem na konci základu podstatného jména, se vysvětluje analogií s celou řadou ruských toponym patřících v ruštině ke třetímu typu skloňování (*Казань, Рязань, Познань*) a samozřejmě analogií s českým tvarem toponyma (*Plzeň*) skloňujícího se dle vzoru *πίσην*. Možná, že se kvůli těmto analogiím ruský kodifikovaný tvar *Пльзень* (*Пльзеня* ve 2. p. j. č.) některým rodilým mluvčím jeví jako problematický. Zajímavé je, že otázka správnosti toponyma je předmětem diskuzí i laické společnosti (viz např. web určený pro ruské maminky v ČR mamaguru.cz, odkaz na příspěvek s následující diskuzí: <http://mamaguru.cz/102998#comments>).

Je pozoruhodné, že ostatní toponyma objevující se v řeči respondentek obsahují fonetické prvky českého původu, i když mají různou gramatickou strukturu – českou nebo poruštěnou. Například jedna z žen vyslovuje ruský město Horšovský Týn jako *Горшовский Тын*, zachovávajíc frikativní *h* a tvrdé *t* ve slabice *ты*. Českou výslovnost najdeme u názvu organizace Evropská unie („*Они ж тогда вступили в Европскоу унию*“; „*между тем Чехия вступила в Евросоюз*“), kterou respondentka ve svém projevu důsledně dodržuje.

Z toho je patrné, nakolik různě se mohou chovat v nepřipraveném ústním projevu podstatná a přídavná jména, jež jsou součástmi geografických a jiných názvů: respondentka může použít ruskou koncovku pouze u přídavného jména (např. *-ий* v názvu *Горшовский Тын*), anebo použít ruskou adjektivní koncovku za účelem shody s podstatným jménem, jehož rod byl změněn z ženského na mužský („*Как переехали с этого с Нового Зеланда*“ – rus. *Новая Зеландия* u češ. *Nový Zéland*) pod vlivem českého toponyma, anebo použít českou koncovku jenom v přídavném jméně, změnit koncovku řídicího podstatného jména na českou a zachovat shodu ve jmenném rodě, čísle a pádě (*в Европскоу унию*). Předpokládá se, že podobnou gramatickou rozmanitost lze pozorovat také v jiných spojeních podstatných a přídavných jmen v řeči ruský mluvících obyvatel České republiky, v příkladech spojených s použitím toponym jsou však tyto jazykové jevy velmi zřetelné, jelikož označenými způsoby vzniká název částečně nebo zcela odlišný od existující kodifikované normy. Česká toponyma nám naznačují jednu z možných cest průniku bohemismů do ruského jazyka.

Bohemismy mezi slovesy

V analyzované řeči respondentek lze vyčlenit bohemismy spojené s určitým slovním druhem. Velký počet počeštěných výrazů nacházíme mezi slovesy.

Slovesná kategorie zvratnosti se jeví celkem jako problematická při osvojování slovanských jazyků a čeština není výjimkou. Při ztrátě ruštiny jako mateřštiny lze sledovat jak případy použití ruských nezvratných sloves místo vhodných zvratných, tak případy nadbytečné zvratnosti pramenící ze zvratného českého ekvivalentu. Porovnejme například ruské sloveso *учить* (ve významu *učit koho? co?*) a české sloveso *učit se*. Zřejmě negativní transfer kategorie zvratnosti z češtiny do ruštiny vedl k tomu, že v řeči respondentky se objevilo slovní spojení *язык научилась* (zdá se, že vzniklo pomocí pouhého kalkování (čes. *naučit se češtinu*): „Язык *научилась*, язык *научилась* как-то как бы сама по себе, постепенно, ну так, конечно, с одноклассниками, ну, не общалась, не дружила как-то.“

Důvodem pronikání nadbytečné zvratnosti do ruského jazyka v případě slovesa *учить* může být snaha mluvčího rozlišit jednotlivé významy tohoto ruského slovesa, které se do českého jazyka překládají různě. První význam je „předávat někomu nějaké znalosti“, rusky „передать кому-то какие-то знания“ (Ожегов 1978: 777), jemuž odpovídá české sloveso *učit*, zpravidla nepůsobí problémy při překladu. Druhému významu slovesa *учить* („занимаясь, усваивать, запоминать“) odpovídá význam českého slovesa *učit se*, totiž tady vzniká prostor pro negativní transfer v oblasti zvratnosti.

Další skupina bohemismů mezi slovesy je spojená s rusko-českou homonymií. Formální podobnost českých sloves s ruskými se také často stává příčinou negativního vlivu češtiny jako druhého jazyka na mateřský jazyk respondentek. Zvláště zajímavé jsou příklady sloves s blízkou sémantikou. Porovnejme význam českého slovesa *pozdravit* (rus. *поприветствовать*) a ruského slovesa *поздравить* (češ. *poblahopřát, popřát*). Jedna z respondentek (možná jako reakci na předchozí odpověď druhé respondentky – viz začátek následující citace) vybírá obsaženější variantu jednoslovného českého slovesa *pozdravit*, čím

nahrazuje sloveso ve dvouslovném ruském výrazu *пожать руку*:

- Пошли поздравили и всё.
- Потом все учительницы поздравили их за руку. Потом еще подарили пакетик, там был карандаш, ластик... да, точилка и блокнотик. Каждому подарили. И конец был.

Problémem v běžném životě rusky mluvících migrantů při přepínání mezi dvěma příbuznými jazyky, jako jsou ruština a čeština, může být správné použití sufixů a prefixů ve slovesech. Je to další zdroj značného počtu bohemismů. Negativní transfer se objevuje mezi slovesy cizího a slovanského původu: „Кстати, я смотрела тоже передачу <...> которые детям рассказывают, как хорошо иметь чип, что надо чиповаться“; „критицирует этих всех, что сейчас в мире творится.“

Starší respondentka používá české sloveso *чиповаться* (češ. čipovat se) místo ruského *чипироваться* a také se místo ruského *критиковать* v její řeči objevuje tvar *критицирует*, který, i když neodkazuje přímo k českému slovesu *kritizovat*, svědčí o určité mezeře v její mateřštině, jež (možná) vznikla vlivem češtiny a může být uznána jako tzv. skrytý bohemismus.

Ještě jeden příklad z oblasti míchání prefixů najdeme v dalším ruském výrazu. Ve slovním spojení *сдержатъ обещание* jedna z respondentek nahrazuje ruské sloveso ekvivalentem zřejmě českého původu – *додержать* (porovnejme s českým slovesem *dodržet*), přičemž ho maximálně přizpůsobuje ruštině (kořen *-держ-* místo českého kořene *-drž-*): „...он же с Европой договорился, что нельзя, додержал это обещание, а потом ж это они все сами и сделали.“

Poměrně běžným jevem v mateřštině rusky mluvících cizinců v cizojazyčném prostředí jsou jednoduché vsuvky českých slov do jejich projevů. Řeč zkoumaných respondentek není výjimkou: použití českého slovesa místo ruského se často objevuje v každodenní komunikaci. V ústním projevu respondentek lze najít několik příkladů, kdy respondentky upřednostňují český ekvivalent. Zdá se, jako by si už nepamatovaly ruské sloveso, které spadlo do jakési pasivní vrstvy jejich slovní zásoby: „*Да вообще бред какой-то, тоже преганят это всё...*“ (přehánět – преувеличивать); „*Ну, а что, кто-то звладнул? Ну, не все наверно звладли“ (zvládnout – смочь); „...*что они не тлачат на детей...*“ (tlačit – давить).“*

Je zajímavé, že respondentky volí různé konjugace, jak českou, tak ruskou, i když celkově lze říci, že v rámci analyzované nahrávky gramatické přizpůsobení českých sloves ruské gramatice je běžnější jev, než ponechání celého českého tvaru v ruském projevu.

Bohemismy spojené s použitím předložek

Míchání sémantických a stylistických odstínů v použití českých a ruských předložek vytváří další prostředí pro vznik konstrukcí českého původu v řeči rusky mluvících obyvatel České republiky. Často jsou zaměňovány předložky *v* a *na*, zvláště pokud se používají ve významu „*uvnitř objektu*“, totiž bez sémantiky „*na povrchu objektu*“. Klasickým příkladem zde může být výraz *на замке* (místo ruského *в замке*), který vznikl pod vlivem českého výrazu *na zámku*. Stejný jev sledujeme také v projevu respondentek: „*а на полиции дают как на английском языке*“. V tomto významu se při poukázání na úřad nebo organizaci jako na místo děje ve spisovné ruštině používá předložka *в*.

Další dva příklady z projevu respondentek demonstrují použití časových předložek. Pro ruštinu netypická česká časová předložka *za* (např. *za komunistů*) se v průběhu studia českého jazyka těžko osvojuje, ale je zřejmé, že po určité době proniká i do mateřštiny rusky mluvících obyvatel. Možná, že jedním

z důvodů tohoto jevu je ekonomičnost a výstižnost předložky. Respondentka pomocí předložky *za* nahrazuje ruskou víceslovní konstrukci *во время, в течение правления*: „раньше жилось лучше за коммунистов“.

Česká předložka *nad* ve významu *více, starší* snadno proniká do konstrukcí s číselnými údaji. Respondentka popisuje podmínky přidělení různých částek příspěvku v nezaměstnanosti a místo ruského komparativu *старше* používá českou primární předložku *nad* s tvarem 4. p. (místo 7. p. tradičního pro ruštinu): „Нет, потом над пятьдесят лет восемь месяцев, а над шестьдесят лет да, как-то так, одиннадцать месяцев.“

Avšak zdaleka ne každou odchylku od spisovné ruštiny lze hodnotit jako prvek českého původu. Spojení *на кружке* („общаться он будет на кружке, с тем, кого он выберет“) se místo normativního *в кружке* objevuje v ruské řeči zcela běžně a má hovorový ráz.

Závěr

Analýza bohemismů v ústním projevu dvou rusky mluvících respondentek ukázala, že prvky cizího původu pronikají do jejich mateřštiny buď v původním českém tvaru, nebo se přizpůsobují gramatice ruského jazyka, totiž porušují se. Vzhledem k tematickému a časovému omezení interview nemůžeme na jeho základě vytvořit komplexní klasifikaci bohemismů. Analýza však ukázala oblasti (nejenom tematické, ale také gramatické), kde lze očekávat větší množství prvků českého původu. V našem případě se jedná o slovní zásobu spojenou se vzděláním (registrujeme zde příklady mylného překladu pojmů a názvů institucí do ruštiny), toponyma a také ruské konstrukce s použitím českých předložek a sloves. Detailnější analýza, stejně jako vytvoření klasifikace bohemismů, je předmětem našeho dalšího výzkumu.

S problémem ztracení znalosti mateřského jazyka a zároveň ztracení pojetí o svých kořenech a o své kultuře se v určité míře potýká každý migrant žijící ve společnosti, ve které jeho

mateřský jazyk nemá oficiální status. Zvláště v případě, pokud se chce úspěšně integrovat. Vzniká subtraktivní situace, kdy se druhý jazyk stává dominantním a ohrožuje jazyk mateřský (Skutnabb-Kangas 2000, 137–138). Může jednotlivý cizinec předejít vlivu jazyka majority, anebo každá integrace (adaptace) v cizojazyčné společnosti předpokládá změnu mateřštiny a jde o zákonitý proces, který se tím více prohlubuje, čím silněji a výrazněji se cizinec integruje? Odpověď na tuto otázku není jednoduchá.

Analýza bohemismů v řeči rusky mluvících migrantů žijících na území České republiky má přispět k pochopení jak procesu integrace příbuzných národů v českém prostředí, tak osudu jejich mateřského jazyka, a navíc má otevřít otázku o existenci smíšeného útvaru, české ruštiny.

Literatura

- Budovičová, Viera (1983): Z konfrontačnej lexikológie príbuzných jazykov – lexikálne paralely v slovenčine, ruštine a češtine. In: *Konfrontační studium ruské a české gramatiky a slovní zásoby II*, red. V. Hrabě, A. G. Širokovová. Praha, s. 257–273.
- Disman, Miroslav (1993): *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum.
- Dokulil, Miloš (1955): Vliv ruštiny na ostatní spisovné jazyky v sovětské epoše. In: *Sovětská jazykověda V*, 3, s. 161–175.
- Havránek, Bohuslav (1963): Vlivy spisovné češtiny na jiné jazyky slovanské v době feudalismu. In: *Studie o spisovném jazyce*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, s. 291–304.
- Hendl, Jan (2012): *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Konstantinová, Tamara, Širokovová, Aleksandra, Zatovkaňuk, Micoláš. (1974): *Konfrontační studium ruské a české gramatiky a slovní zásoby*. Praha: Univerzita Karlova.

- Křížková, Helena (1953): Ruské lexikální prvky v češtině po r. 1945. In: *Kniha o překládání*, red. J. Moravec, Praha: Nakladatelství Čs.-sovět. institutu, s. 179–197.
- Marvan, Jiří (2004): Čeští poutníci v cizině (O robotech a zbraních). In: *Brána jazykem otvíraná aneb O češtině světové*, J. Marvan, Praha: Academia, s. 44–46.
- Milroyová, Lesley, Gordon, Matthew (2012): *Sociolingvistika: metody a interpretace*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum.
- Nabývání druhého jazyka u rodilých mluvčích v českém prostředí ve srovnání s německým* (GA ČR, č. P406/12/J010, období řešení 2012–2014; bilaterální grant s Slavisches Seminar, Albert Ludwig – Universität Freiburg, SRN), prof. PhDr. Hana Gladkova, CSc. /hlavní řešitelka/.
- Rajnochova, Natalja (2007): *Фразеологический interlanguage русскоговорящих в Чехии*. In: *Slavenska Frazeologija i Pragmatika*. Urednice: Željka Fink i Anita Hrnjak. Izdavač KNJIGRA, Záhřeb, s. 374–379.
- Skutnabb-Kangas, Tove (2000): *Menšina, jazyk a rasizmus*. Bratislava: Kalligram.
- Špačková, Stanislava (2017): *Rusko-česká ekvivalence propriálního lexika: vlastní jména v překladu*. Brno: Masarykova univerzita.
- Vavračková, Jana, Baštýř, Ivo (2010): *Metodika sledování a hodnocení integrace cizinců z třetích zemí v České republice*. VÚPSV v.v.i., Praha, URL: <http://docplayer.cz/7471783-Metodika-sledovani-a-hodnoceni-integrace-cizincu-z-tretich-zemi-v-ceske-republice-jana-vavreckova-ivo-bastyr.html> (cit. 10. 1. 2020).
- Vlček, Josef (1966): Rusko-česká homonymie a paronymie. In: *Úskalí ruské slovní zásoby: slovník rusko-české homonymie a paronymie*, J. Vlček, Praha: Svět sovětů, s. 181–230.
- Zatovkaňuk, Mikoláš (1982–1983): O lexikálních rusismech (v překladech z ruštiny do češtiny). In: *Ruský jazyk*, 35, s. 11–17.

- Голубева-Монаткина, Наталия Ивановна (1993): Об особенностях русской речи потомков первой русской эмиграции во Франции. In: *Русский язык за рубежом* № 2, с. 100–105.
- Голубева, Анна Владимировна, Тимофеева, Анастасия Анатольевна (2014): “Быдлим в Чехии”, или Специфика чешских заимствований на примере онлайн-коммуникации русскоязычных иммигрантов в Чешской Республике. In: *Новая русистика*, Брно: Чешская ассоциация славистов, вып. 7, № 2, с. 47–63.
- Голубева, Анна Владимировна, Тимофеева, Анастасия Анатольевна (2014): К вопросу языкового взаимодействия: социокультурный аспект заимствования на примере интернет-коммуникации русскоязычных иммигрантов в Чешской Республике. In: *Актуальные проблемы преподавания русского языка в вузе и школе в полиэтническом регионе*. Тюмень: Сургутский государственный педагогический университет, с. 38–43.
- Жидкова, Дагмар (2007): Заимствование и межъязыковая омонимия (на материале русизмов в чешском языке и богемизмов в русском языке). In: *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica Rossica* 3. URL: <http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/5153/14-%C5%BBidkowa-Omonim.pdf?sequence=1> (дата обращения 17.05.2020).
- Земская, Елена Андреевна. Особенности русской речи эмигрантов четвертой волны. In: *Справочно-информационный портал Грамота.ру*. URL: http://www.gramota.ru/biblio/magazines/gramota/28_520 (дата обращения 17.05.2020).
- Лилич, Галина Алексеевна (1982): *Роль русского языка в развитии словарного состава чешского литературного языка (XVIII – начало XIX века)*. Ленинград: Изд-во ЛГУ.
- Мартинкова, Анастасия Анатольевна, Кудрявцева, Екатерина Львовна (2015): Интернационализация vs. национализация: тенденция к национализации в эпоху глобализации (на материале чешского и русского языков). In: *И. А. Бодуэн де Куртенэ и мировая лингвистика: международная конференция: – Т. 2. Из V Бодуэновские чтения.* – Изд-во Казанского ун-та, Казань, с. 186–188.

- Мартинкова, Анастасия Анатольевна, Кудрявцева, Екатерина Львовна (2016): Реализация процессов лингвистической интернационализации в русскоязычной билингвальной среде. In: *Жанр. Силь. Образ: актуальные вопросы современной филологии*. Киров: Изд-во Вятского государственного гуманитарного университета, с. 156–161.
- Ожегов, Сергей Иванович (1978): Словарная статья «Учить» In: *Словарь русского языка*. Москва: Русский язык.
- Тимофеева, Анастасия Анатольевна, Кудрявцева, Екатерина Львовна (2015): Процессы интернационализации лексики в условиях чешско-русского билингвизма. In: *Культура русской речи в условиях многоязычия: материалы II Международной научно-практической конференции (Махачкала, 18–19 мая 2015 г.)*. Махачкала: Издательство ДГУ Махачкала, с. 261–265.